

South-West University „Neofit Rilski“ – Research Activity
Югозападен университет „Неофит Рилски“ – изследователска дейност

ИНТЕГРИРАНОТО ОБУЧЕНИЕ НА ДЕЦА СЪС СОП КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД УЧИТЕЛИТЕ ОТ ОБЩАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА

Пелагия Терзийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. В статията се извежда тезата, че интегрираното обучение е многостранно предизвикателство, чието проявление има различни аспекти. По-конкретно вниманието се насочва към съвместното обучение на децата в норма и децата със специални образователни потребности (СОП) като предизвикателство към учителите от общообразователната среда. Представят се възможни подходи, похвати и стратегии на работа, които учителят може да използва в работата си с учениците със СОП в условията на интегрираното обучение.

Keywords: children with special educational needs, mainstream educational environment, integrated education, challenge, teachers

Включването на децата и учениците със специални образователни потребности в масовите (обикновените) детски градини и училища през последните години очертава основните промени в общообразователната среда. Наложени нови изисквания към тази среда във всякакъв смисъл, постави своите предизвикателства пред учителите и специалистите, работещи с тези деца и ученици.

В условията на интегрираното обучение образованието е многостранно предизвикателство, чието проявление има различни аспекти. То е както предизвикателство за обучаемия – децата и учениците, така и за педагозите, които предават знанието. В настоящото изложение ще насоча вниманието и ще акцентирам върху *съвместното обучение на децата в норма и децата със специални образователни потребности (СОП) като предизвикателство към учителите в общообразователната среда.*

В условията на интегрираното обучение учителите трябва да предават знания и умения не само на децата в норма, но и на деца със СОП. В този процес те се изправят непрекъснато пред различни предизвикателства, едно от които е *да установят контакт с детето със специални образователни потребности*, което често се оказва доста трудна задача. Най-напред учителят трябва да прояви необходимия такт и умение, за да предизвика вниманието на детето и да провокира у него интерес и желание за контакт, за общуване, за задър-

жане на вниманието, за създаване на доверие и уважение, както и чувството на удовлетвореност у детето. Стимулирането на желание и подпомагането на детето да изразява спокойно своите чувства и потребности, да споделя притесненията си, а не да реагира неадекватно, е важен момент, който заслужава специално внимание и не бива да се пренебрегва от учителя.

Всеки план за справяне с неподходящо поведение трябва да включва подкрепа и насърчаване на положително поведение. В противен случай децата *научават това, което не трябва да се прави, но не научават какво трябва да правят*.

В този контекст е изключително важно учителят да разполага с достатъчно знания за особеностите на детето или ученика със СОП, за конкретните подходи и похвати, които би могъл да използва в процеса на педагогическото взаимодействие в зависимост от проблемите и възможностите на посочените деца. Тъй като всяко дете е уникално, е необходимо да се търси и прилага разнообразие от идеи за въвеждането му в работата на общата образователна среда и вниманието се фокусира върху детето, върху неговите позитивни страни и възможности, които могат и трябва да се използват в процеса на цялостното развитие на детската личност.

От особена важност е учителят да има нагласата и да не забравя, че в условията на интегрираното обучение трябва да се осъществява сътрудничество, за да се постигнат желаните резултати от работата с учениците със СОП. Консултирането със специален педагог, с ресурсния учител и с родителите на детето, както и с други специалисти (при необходимост) е значим момент, който не бива да се пренебрегва от никого. Самите ученици също могат да подскажат какъв подход може и трябва да се прилага в работата с тях.

Кой похват, коя стратегия за неговото приложение трябва да се използва, за да бъде полезна, за да успее учителят в стремежа си да приближи детето към себе си, да му вдъхне доверие и желание за „сработване“, за общуване, за споделяне, зависи от различни фактори, сред които:

- степента и видът на увреждането на детето;
- спецификата на индивидуалното развитие на всяко дете;
- умението на педагога адекватно да избере и правилно да приложи един или друг подход, похват, стратегия;
- желанието и умението на учителя да преодолее стереотипи;
- способността на учителя да наблюдава и да се самонаблюдава, да контролира и моделира поведението си спрямо детето в зависимост от конкретната ситуация в даден момент.

Задължение на учителя е да планира своите подходи така, че емоционалното състояние на детето да стане фактор за успешно усвояване на умения за общуване и педагогическо взаимодействие. В този контекст е важно да се посочи, че децата проявяват повече желание за общуване, за учене, когато разбират значението и признават стойността на това, което правят. Вярват, че ще се справят с проблема, ако се постараят и положат достатъчно усилия.

Постепенното повишаване на мотивацията на децата и учениците със СОП на основата на личната им заинтересованост и съзнателно отношение към позитивни дейности е изключително важно за успешното усвояване на знания и умения, предполагащи ефективно осъществяване на процеса на социализация.

От изключителна важност е проявата на достатъчно внимание, търпение и умение от учителя за наблюдение на:

- процеса на обучение;
- поведението на детето;
- собственото си поведение.

На основата на наблюдението в трите посоки – всяка поотделно, и обобщаване на получената информация се конкретизират съответните изводи. Направените констатации са база за внимателно и целенасочено пристъпване към реализиране на педагогическото взаимодействие. Освен като активен участник във взаимодействието учителят влиза в ролята и на страничен наблюдател и следи процеса на обучение. В тази си роля, прилагайки внимателно избраната на основата на предварителните наблюдения стратегия, учителят ефективно предава знания и формира умения, съобразени с особеностите и потребностите на конкретното дете със СОП. Важно е да подбере и подходящия момент, за да осъществи нещо изключително полезно – да сподели своите очаквания по отношение както на поведението, така и на обучението му.

Този нелек процес изисква проява на търпение, на разбиране и продължаване на наблюдението върху поведението на детето – вербално и невербално, проявявано и извън обучителната ситуация.

Децата често показват предупредителни знаци, подсказват, че ще започнат смущаващо поведение. Учителят трябва да съумее да разчете, да идентифицира тези знаци и да предотврати негативното поведение. Полезно е в такъв случай да се опита да демонстрира внимание към детето – отиване по-близо и слагане на ръка на неговото рамо или погалване по главата, използване на тона на гласа, усмихване или леко присвиване на веждите, подчертаване на постигнат детски успех и др.п. По този начин учителят контролира ситуацията, а не детето.

Ако съзнателно и целенасочено наблюдава детското поведение, учителят може да получи доста добра картина на ефективността на прилаганата стратегия, да си даде ясен отговор на въпросите:

- Подходяща ли е конкретната стратегия?
- Доколко адекватно и подходящо е собственото му поведение?
- Как реагира детето на конкретната ситуация?
- Към кой от контактите – очен/визуален, тактилен, вербален, невербален, детето проявява предпочитание или негативизъм?
- Разбира ли детето поведението на учителя – вербално и невербално?
- Усеща и осъзнава ли детето вниманието и уважението, което му демонстрира учителят?

- В речта на учителя има ли непознати за детето думи?
- Необходимо ли е и доколко да се опростява изказът на учителя?
- Трябва ли да се подкрепят думите на учителя с мимика, жест и др.п.?
- В кой момент детето започва да проявява признаци на отегчение и умора?
- Необходими ли са допълнителни обяснения – вербални, действени, нагледни и др.?
- Дали някои от обясненията не обиждат детето?
- Кой е „златният“ момент, който трябва и може да се използва и при други ситуации?
- В кой момент и как би могло да се пробва нова стратегия?

Изключително важно е да се стимулират учениците към осъществяване на обратна връзка по начини, които са достъпни за тях!

Предизвикателство пред учителя е ефективното му участие в два и повече паралелни процеса, което е наложително за успешното реализиране на интегрираното обучение. Умело осъществяваното наблюдение – както отделно на всеки процес, така и на развитието на тези паралелни взаимоотношения процеси, е изключително добра основа за планирането, организирането и осъществяването на необходимото взаимодействие с децата и учениците със СОП, установяване на близък контакт с тях, създаване на интерес и атмосфера за разгръщане на педагогическата работа и адекватно протичане на процеса на обучение.

Всичко това изисква от учителя доста усилия, целенасочено внимание, съзнателно проследяване на случващото се, на проявеното различно поведение, предполага разход на психическа енергия, огромно търпение, оптимизъм, позитивно отношение и толерантност, желание и готовност за корекция на собственото поведение. Изисква се още и справяне с трудната задача – да се потиска желанието за даване на все повече и повече знания и информация, което определено би затруднило и объркало детето и ученика със специални образователни потребности. Предпочитанията на детето трябва да се уважават и да се използват алтернативни ресурси и дейности.

От голямо значение е учителите да предвиждат и предлагат плавни и предвидими преходи, за да помогнат на учениците със СОП да се научат какво и как да правят, за да постигат успех. Необходимо е индивидуализиране на преподаването и използване на възможности за повторение за онези деца, които се нуждаят от повече време или опит за учене. За поддържане на *вниманието* трябва да се използват достатъчно материали и дейности. Важно е учителят внимателно да обмисля и отдава приоритетно място на дейностите, които предполагат усвояване на опит и общуване между децата, както и да предоставя достатъчно възможности за дейности, в които активно да се ангажират.

Недопустимо е децата със СОП да бъдат поставяни в ролята на странични наблюдатели, да присъстват само физически, без да участват активно в

образователния процес. Разбира се, не бива да заемат и привилегировано положение, защото това би довело до редица неприятни последствия, включително и недоволство, негодувание от страна на другите деца.

Значимо предизвикателство, с което е длъжен да се справи учителят, е да подпомогне и улесни **приемането на децата със СОП в общата образователна среда**. За целта се налага необходимостта от открито говорене за потребностите на тези деца. Така ще се избегнат неловкостта и неадекватността на реакции при различни ситуации и ще се създаде благоприятна атмосфера в класа/групата. За децата в норма не е тайна, че сред тях има дете със специални образователни потребности, както това не е тайна и за самото дете. Спокойното приемане на този факт от първия ден е част от културата на детската и ученическата общност и ще помогне за създаване на позитивен модел на отношение както за учениците, така и за учителите. Разбирането и приемането на присъствието в класа/групата на „различното“ дете спокойно, като нещо обикновено и естествено, до голяма степен зависи от умението на учителя да го представи коректно пред връстниците му, като насочи вниманието към *потребностите и възможностите му*.

Учителите трябва да насърчават децата от класа/групата да общуват помежду си. Да създава условия за усвояване от децата със СОП на модели на поведение и взаимодействие с връстници и възрастни. В този контекст е необходимо внимателно и с такт да се обяснят на другите деца причините, поради които някои деца не могат или трудно ходят, говорят, виждат, чуват, учат или не се държат като другите. Многообразието следва да бъде признавано и уважавано. Децата трябва да се научат, че всеки е различен.

Всяко явление, което се обяснява и което имаш възможност да опознаеш, губи своята тайнственост и става по-лесно за приемане. В тази връзка особено полезно е учителите да използват ролеви игри, за да помогнат на учениците в норма да разберат какво е да бъдеш в инвалидна количка или да не чуваш, или виждаш добре. Поставени в положението на дете със СОП, те по-лесно разбират проблемите им, научават се да им помагат и да ги уважават.

От изключителна важност е да се подпомага създаването на умения за промяна на съпричастие, на отговорност, на умения за игра, за оказване и приемане на подкрепа. Умело, без да се натрапва, с такт учителят трябва да демонстрира *положителни модели на социално поведение*.

Без създаване на комуникативни умения у учениците със СОП е невъзможно успешно да се решават задачите на интегрираното обучение, включително успешната им социализация. В тази връзка включването на детето в различни игрови дейности е от съществено значение, защото така се създава благоприятна атмосфера за общуване, стимулира се и се подпомага процесът на речевото развитие.

При децата със специални образователни потребности се наблюдава неформираност на езиковите средства в структурата на първичното нарушение.

Това налага необходимостта много внимателно да се обмислят, планират и осъществяват адекватни дейности, включително и широко да се използват различни по съдържание, продължителност и организация игри. Темите трябва да са подходящи за развитие на активния речник и да се подбират с отчитане на психофизическите особености на учениците. От това, доколко педагогически грамотно учителят поставя задачи, разработва дейности, говори на един език с детето, доверява му се, демонстрира разбиране при възникване на проблем, зависи успехът на извършваните действия.

Важно е детето да разбере, че всички около него са добронамерени, че може да упражнява без притеснение едни или други правила за общуване, постепенно да усвоява набор от думи, необходими в ежедневието му, и др.

Една от отличителните черти на общността е, че хората в нея си помагат един на друг. Учителят може да направи много в тази посока, като създава ситуации, които налагат осъществяването на *взаимопомощ*. Много е полезно да насочва специално вниманието на децата към ситуации, в които възниква необходимост да си помагат един на друг, и се съберат доброволци, които да наблюдават за това, всичко да бъде направено добре и доколкото е възможно, да бъде позитивно.

Не бива да се допуска помощта да се превръща в задължение. Отношението към помощта, както и задължението носят в себе си скрит смисъл – на благодарност или дори на възмездие. Това може да доведе и до появата на снизходително отношение, а не само желание да се помогне.

В условията на интегрираното обучение възниква и още едно важно предизвикателство, с което е длъжен да се справи учителят – как да организира и осъществява взаимодействие с *родителите на децата със специални потребности, така че те да станат негови партньори*. Родителите често се чувстват некомфортно в общата образователна среда. Причините могат да са различни – от прекалено почтителното отношение към професионалния труд на педагога, до прекалено сдържаното отношение на учителя към тях и страха, че няма правилно да бъдат разбрани. Отказът от общуване с родителите е голяма грешка. Учителите губят много от липсата на адекватно взаимодействие със семейството. Родителите са постоянно с детето – от самото му раждане. Те могат да предложат различни подходи, конкретни техники за неговото обучение и развитие. Да подскажат някои възможности за мотивиране на детето за една или друга дейност.

Може да отнеме известно време, за да се установят отношения на сътрудничество и взаимодействие, но резултатът си струва. Разчитайки на опита на родителите, на тяхната подкрепа, на желанието им да сътрудничат, учителят ще подобрява непрекъснато опита и компетенциите си за децата със СОП и за конкретни подходи и техники, насочени към успешно организиране на комуникацията и обучението им.

Ако учителят се стреми към откритост и цени приноса, който могат да направят родителите в работата му, ще стане по-лесно справянето с различните

проблеми, свързани с детето. Родителите разбират и оценяват позитивното отношение към тях, приемането на детето им, усилията, които се полагат.

Трябва никога да не се забравя, че именно родителите са един от най-добрите ресурси и затова е изключително важно да се стимулира непрекъснато активното им участие в интеграционния процес.

Запознаването с родителите трябва да стане възможно най-бързо и определено преди създаването на индивидуалната образователна програма. Това време е изключително полезно за споделяне на информация за детето. Предоставяне на допълнителна информация от родителите за детето и за семейната му среда е важно за конкретизиране на въпроси и притеснения, за вземане на решения, за преодоляване на едни или други бариери, включително преодоляване на стереотипи.

Времето в условията на интегрираното обучение е онова предизвикателство, което определено тревожи учителя. Всички учители, в чиито класове има интегрирани ученици със СОП, споделят притесненията си относно времето. В тази връзка се вълнуват и поставят въпроси като: Колко допълнително време е необходимо за работа с ученика и включването му в класа? Как да се разпредели времето? Как да се удовлетворят потребностите на конкретния ученик, като се прояви и справедливост към другите ученици, така че те да не се почувстват пренебрегвани? Това са въпроси, върху които трябва сериозно да се помисли и се намери решение на проблема време.

Грешка е да се смята, че за един ученик е необходимо постоянно да се използва повече време, отколкото за всеки друг. Учителят е длъжен да бъде справедлив по отношение на всички ученици в класа и затова не бива да отдели повече време за детето със СОП, отколкото за другите ученици. Но справедливо ли е това за интегрирания ученик?

Да, справедливо е, ако учителят успее да обмисли всичко добре и работи определени подходи, за да се справи с тази сложна ситуация. Затова е необходимо всеки учител да разбере, че:

– не може да използва своето време непропорционално за учениците. Това не бива да се случва, защото е нечестно за учениците в норма. Те се чувстват пренебрегнати, разочароват се и често се настройват срещу ученика със СОП. От това разбиране трябва да се тръгне;

– интензивната помощ за ученика със СОП, изискваща много повече време, отделено от учителя за него, отколкото за останалите ученици, не е необходима, определено е грешка. Детето бързо се уморява, разсейва се, вниманието му не може да бъде съсредоточено по-дълго време, което в един момент прави работата с него излишна;

– учителят трябва да помни, че не може сам да реши всички проблеми на интегрирания ученик. Може да му помогне да получи и разбере едни или други знания, да усвои определени умения и норми на поведение, но не е в състояние да помогне за всичките му проблеми.

Дали учителят помага на детето със СОП да научи нещо по-добре, ако въпреки всичко му отделя повече учебно време, отколкото на останалите? Това не е сигурно. Всеки учи в съответствие със способността си да учи и с тази скорост, с която може. Децата със специални потребности по-трудно учат, отколкото другите – по една или друга причина. Защо тогава учителят мисли, че трябва да изисква от тях по-голяма ефективност в обучението и по-натоварен режим от който и да било друг ученик и смята, че по този начин могат да усвоят повече и по-бързо? Тези деца *трябва да учат и да се движат напред с темповете, с които са в състояние да го направят* – да възприемат, запомнят нова информация и да показват какво са научили от това, което им е представено и обяснено.

Учителят не е в състояние да накара ученика да научи повече от онова, което може, на което е способен. В този контекст трябва да се има предвид схващането за „зоната на близкото развитие“. Преходът на ученика от това, което знае, към това, което не знае, трябва да става постепенно и темпът на това движение трябва да отговаря на индивидуалните му възможности. Необходимо е да се определи колко време може да се отдели на учениците и то равномерно да бъде разпределено. Разбира се, всеки ден това не може да се случва, но стремежът трябва да бъде в тази посока.

Огромно предизвикателство пред учителите е ***преодоляването на стереотипи по отношение на интегрирането на деца и ученици със специални образователни потребности.***

Не бива и не може да се пренебрегва значението на стереотипите в процеса на интегрираното обучение, тъй като те стоят в основата на социалните отношения. Стереотипите, предразсъдъците и нагласите са оня значим фактор в отношенията между хората, който може както да подпомага, така и да пречат общуването между тях. В условията на интегрираното обучение децата усвояват модели на поведение, на взаимодействие с връстници и възрастни, подпомага се тяхната социализация. В този процес не бива да се допуска изграждането на стереотипи, предразсъдъци или негативни нагласи към учениците със СОП. Семейството и училището са основната среда, в която се създават у децата стереотипите за света и това трябва да става много внимателно и отговорно.

Колкото и добра да е нормативната уредба, колкото и да се работи за създаването на подходяща архитектурна среда, на добре организирано физическо пространство, подпомагащо ефективното реализиране на интегрираното обучение, ако учителите робуват на стереотипи и предразсъдъци относно децата с увреждания, ако не предприемат бързи действия за създаване на позитивно отношение към тях от всички заобикалящи ги субекти, включително от съучениците им, то интеграционният процес ще бъде неуспешен.

И днес все още част от учителите смятат, че учениците със специални потребности не са за масовото училище, че пречат на децата в норма, че изострят отношенията в класа. Това се дължи на недостатъчната информираност, на непозна-

ването на особеностите, потребностите и възможностите на учениците със СОП, както и на непознаването на същността на интегрираното обучение и значимостта му за изграждане на личността и на децата със и без специални потребности.

Липсата на подготовка на учителите за реализирането на ефективна социализация на децата с увреждания и неумението им да запознаят и обяснят на съучениците на тези деца проблемите и потребностите им създават условия за проява на негативизъм, нетолерантност, изолираност и агресивност към тях.

Механизмът на промяна на стереотипите е труден и продължителен процес и затова всеки учител трябва много да внимава, за да не допуска поради една или друга причина създаването на негативизъм, пренебрежително и снизходително отношение към децата със СОП или превръщането им в обект на подигравки и агресивно поведение.

Учителите, както и по-голяма част от хората демонстрират онази вътрешна, често неосъзната дискриминация към децата със специални образователни потребности, която затруднява безпроблемното им и активно включване в живота на класа/групата. Най-напред учителите изпитват неувереност, тревожност и страх, които преминават в емпатия и често се стига до стрес.

От учителите зависи до голяма степен кога и какви стереотипи ще се създадат по отношение на децата и учениците със специални образователни потребности и тяхното интегриране. Те трябва да не допуснат проявата на предразсъдъци, на негативизъм и нетолерантност, но за целта и те самите трябва да се променят, да преодолеят страховете и тревожността си, да приемат и да се научат да разбират детето със СОП, да демонстрират позитивно отношение към него. Не бива по никакъв начин детето да има чувството, че учителят като че ли не забелязва неговото присъствие. Напротив, трябва да усети внимание, подкрепа, да разбере, че учителят вярва в него, в неговите способности.

Опасност, която крие включването на дете със СОП в обикновения клас/група, е възникването на снизходителна атмосфера в тази среда. Осъзнаването на факта, че не бива да се допуска снизходителност в отношенията, е важно за ефективното реализиране на взаимодействията в общата образователна среда. За целта е необходимо и важно учителят да информира учениците за опасността от снизходителното отношение и за това, как и защо това може да унизи детето със СОП. Необходимо е да се помогне на децата да разберат, че отношението към хората, изискващи удовлетворяване на своите потребности, е въпрос за справедливост, а не за благотворителност. В подкрепа на това учителят може да използва различни източници – презентации, книги, списания, хора.

Съвместното обучение на учениците със и без специални образователни потребности е полезно и за едната, и за другата група деца, когато се осъществява ефективно. Педагогът трябва да организира така учебно-възпитателния процес, че всяко дете да е част от детската общност и самочувствието му да расте на основата на ежедневните контакти със съучениците и възрастните

около него. Само когато детето със СОП се почувства част от колектива, когато постоянно общува с връстниците си, разхожда се с тях по коридорите, получава удоволствие от различни дейности, подчинява се на общи правила и прави всичко с останалите, ще се осъществи ефективното му обучение и развитие в условията на масовата общообразователна среда.

Непрекъснато предизвикателство пред учителя в условията на интегрираното обучение е необходимостта постоянно да развива и актуализира своите познания и умения; да търси нови, по-добри, по-адекватни на променената (включващата) среда в училището и детската градина подходи, методи, похвати и средства за общуване и преподаване, тъй като обичайните не могат да бъдат достатъчно ефективни за всички; да проявява гъвкавост, да се справя с често възникващи ситуации, налагащи вземането на бързо и възможно най-доброто решение за детето със СОП, неговите съученици и родители.

ЛИТЕРАТУРА

Терзийска, П. (2012). *Децата със специални образователни потребности в общата образователна среда*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“.

Терзийска, П. (2008). *Работа с деца със специални образователни потребности*. София.

Terziiska, P. (2006). *Integration von Kinder mit speziellen Lernbedürfnissen in die allgemeine Schule*. Deutschland.

THE INTEGRATED EDUCATION OF CHILDREN WITH SEN AS A CHALLENGE FOR TEACHERS FROM THE MAINSTREAM EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article outputs the thesis that integrated education is a multilateral challenge, whose expression has different aspects. More specifically attention is given on the collaborative learning of children in norm and children with special educational needs (SEN) as a challenge to teachers in the mainstream school and kindergarden. The article presents the possible approaches, techniques and strategies of teaching, that the teacher can use in his work when he teaches children with SEN in conditions of the integrated education.

✉ **Dr. Pelagia Terziyska, Assoc. Prof.**

Faculty of Pedagogy
South-West University „Neofit Rilski“
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: pterziyska@abv.bg